सामुदायिक विद्यालयमा गैरसरकारी संघसंस्थाको सहयोगले विद्यालय व्यवस्थापनमा पारेको प्रभाव

स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषयको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागमा प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

डिल्लीराज दाहाल

त्रि. वि. दर्ता नं. ८५८ - ८१

परीक्षा रोल नं. २१४००२७

क्याम्पस रोल नं. ७८ (२०६१-०६३)

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

इन्द्रपुर, मोरङ

२०६८, असार

सिफारिसपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर, मोरङको शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन (EPM) विषयमा स्नातकोत्तर तहका विद्यार्थी श्री डिल्लीराज दाहालद्वारा प्रस्तुत **सामुदायिक विद्यालयमा गैरसरकारी संघसंस्थाको सहयोगले विद्यालय व्यवस्थापनमा पारेको प्रभाव** शीर्षकको शोधपत्र मेरो प्रत्यक्ष निर्देशनमा तयार भएको हो । प्रस्तुत शोध अध्ययनप्रति म पूर्ण सन्तुष्ट छु । शोधार्थी डिल्लीराज दाहालको सफलताको कामना गर्दै यो शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल

शोध निर्देशक

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर, मोरङको शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन (इपीएम) विषयमा स्नातकोत्तर तहका विद्यार्थी डिल्लीराज दाहालले **सामुदायिक विद्यालयमा गैरसरकारी संघसंस्थाको सहयोगले विद्यालय व्यवस्थापनमा पारेको प्रभाव** शीर्षकमा तयार पार्नुभएको प्रस्तुत शोधपत्र निम्न मूल्याङ्कन समितिबाट आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

क.स.	पद	नाम	हस्ताक्षर
१	विभागीय प्रमुख	उप प्रा. लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ	....
२	शोध निर्देशक	खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल	....
३.	बाह्य परीक्षक	रामप्रसाद कारञ्जित	....

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस इन्द्रपुर, मोरङमा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विशिष्टिकरण विषय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका निमित्त प्रस्तुत 'सामुदायिक विद्यालयमा गैरसरकारी संघसंस्थाको सहयोगले विद्यालय व्यवस्थापनमा पारेको प्रभाव' शोधपत्रको प्रस्तावना कार्यदेखि अन्त्यसम्म आÇनो अमूल्य समय दिइ आवश्यक मार्गदर्शन दिनुहुने शोध निर्देशक गुरु श्री खगेन्द्र लुइटेलज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

त्यसैगरी अनुसन्धान कार्य गर्न महŒवपूर्ण सल्लाह, सभ्काव एवम् आवश्यक पथ प्रदर्शक गर्नुहुने क्याम्पस प्रमुख पितकुमार श्रेष्ठ, विभागीय प्रमुख लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ, सा. प्रा. गणेशप्रसाद दाहालज्यूप्रति पनि हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

यस अध्यायन कार्यका लागि छनोटमा परेका गै. स. सं. प्रतिनिधि श्री ध्रुबराज पण्डित, राजेन्द्र ढकाल लगायत सम्पूर्ण प्रतिनिधिहरूले पर्याप्त सहयोग पुऱ्याउनु भएकाले हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु । यसैगरी नमुना छनोटमा परेका विद्यालयका प्रधानाध्यापक, वि. व्य. स. अध्यक्ष लगायत शिक्षक, कर्मचारीलाई समेत सहयोग पुऱ्याउनु भएकामा हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

यस शोधपत्र लेखनमा आवश्यक खर्च जुटाई अन्य कार्यमा समेत सहयोग र साथ पुऱ्याउने जीवन सँगिनी स्व. उषा दाहालप्रति श्रद्धाञ्जली अर्पण गर्दछु । पूजनीय माता रोहिनीदेवी दाहाल, प्यारा छोराछोरीहरूलाई यस कार्यमा साथ दिएकामा हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । यसैगरी प्रतिवेदन खेस्रा गर्ने र अनुसन्धान कार्यमा सदैव साथ दिने जीवन सँगिनी एलिजा दाहाल (न्यौपाने) लाई पनि हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

अन्त्यमा, आÇनो अमूल्य समय दिएर प्रतिवेदनको कम्प्युटर टाइप गर्न तथा टङ्कन गर्नुका साथै शुद्धाशुद्धि हेर्ने, सल्लाह तथा सहयोग पुऱ्याउनु हुने प्रियमित्र रोहिणी घिमिरे र विष्णु पोखरेललाई मुरीमुरी धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

डिल्लीराज दाहाल

शोधसार

मोरङ जिल्लाको पूर्वी क्षेत्र रहेको विद्यालयहरूमा राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय गैर सरकारी संघसंस्थाहरूले विद्यालयको भौतिक, आर्थिक तथा शैक्षिक व्यवस्थापनमा गरेको सहयोगले सामुदायिक विद्यालयहरूको शैक्षिक सुविधामा वृद्धि भएको देखिन्छ । उक्त सहयोगले विद्यालयहरूको व्यवस्थापनमा पारेको प्रभावका विषयमा यस अनुसन्धान कार्यले खोजी गर्ने प्रयास गरेको छ । यस अनुसन्धानले सहयोगको प्रक्रिया, सहयोगले भौतिक, आर्थिक, शैक्षिक र व्यवस्थापकीय सीप र क्षमतामा पारेको प्रभाव र विद्यालयहरूको भौतिक अवस्थाबारे खोज गरी त्यसमा देखिएका समस्या र समाधानका उपायहरू पत्ता लगाउने उद्देश्य राखेको छ ।

यस अनुसन्धानमा मोरङ जिल्लाका पूर्वी गाविस पथरी र शनिश्चरे गाविस अन्तर्गतका ७ वटा सामुदायिक विद्यालयलाई उद्देश्यमूलक नमुना छनोटका आधारमा नमुना विद्यालय छानिएको छ । अध्ययनका लागि तथ्याङ्क संकलन गर्ने क्रममा सरोकारवालसँग अन्तर्वाता, तथ्याङ्क फारम, भौतिक अवस्था विवरण फारम, छलफल तथा अन्तर्क्रियाको प्रयोग गरी प्राथमिक तथा सहायक स्रोतबाट सूचना संकलन गरी गुणात्मक विधिबाट विश्लेषण एवम् व्याख्या गरिएको छ । अध्ययनका क्रममा नमुना छनोट गरिएका सामुदायिक विद्यालयबाट प्राथमिक र सहायक स्रोतका आधारमा लिइएका तथ्याङ्कलाई गुणात्मक आधारमा व्याख्या एवम् विश्लेषण गर्दा गै.स.सं.को आर्थिक तथा भौतिक सहयोगले सामुदायिक विद्यालयहरूमा भौतिक, शैक्षिक र व्यवस्थापकीय सीप र क्षमताको सुधारमा सकारात्मक प्रभाव परेको पाइएको छ ।

अन्तराष्ट्रिय गै.स.सं.ले कक्षाकोठा, शौचालय, फर्निचर, कम्पाउन्ड वाल जस्ता तुलनात्मक रूपमा बढी लागतका कार्यक्रममा सहयोग गरेको पाइयो भने राष्ट्रिय गै.स.सं. ले शैक्षिक गुणस्तर विकास, वातावरण सुधार तथा शैक्षिक सुविधा वृद्धिमा सहयोग गरेको पाइयो । सहयोग कार्यक्रमबाट विद्यालयहरूमा कक्षाकोठा, फर्निचर, शौचालय, कम्पाउन्ड वाल, वृक्षरोपण आदि जस्ता सुविधामा वृद्धि भएको पाइयो । विज्ञान सामग्री, पुस्तकालय, खेलकुद सामग्री, बालक्लब सञ्चालन, शैक्षिक सामग्री आदिमा गरेको सहयोगले शैक्षिक व्यवस्थापनमा सकारात्मक प्रभाव परेको पाइयो । सहयोग कार्यक्रम सञ्चालनबाट वि.व्य. स. र विद्यालय प्रशासनमा व्यवस्थापनका धारणात्मक, मानवीय, र प्राविधिक सीप र क्षमता

सुधार हुँदै गरेको पाइयो । सामुदायिक विद्यालयमा व्यवस्थापकीय सीप क्षमतामा अभिवृद्धि गरिनुपर्ने, व्यवस्थापनमा लगनशीलता, इमानदारिता, पारदर्शिता, सहभागिता, सक्रियता जस्ता पक्षमा सुधार गरिनुपर्ने, विद्यालय समुदाय सम्बन्ध विस्तार गरी समुदायको चासो बढाउनुपर्ने जस्ता कुरामा सुधार गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ । दातृ संस्थाहरूले सहयोग प्रक्रिया तथा कार्यक्रम छनोटमा इमानदारिता र पारदर्शिता कामय गर्नुपर्ने, शैक्षिक गुणस्तर वृद्धिमा पनि लगानी गर्नुपर्ने, आवश्यकता देखिन्छ । सरकारी निकायले समन्वयमा ध्यान दिनुपर्ने, उपयुक्त सरकारी नीतिनियम लागु गर्नुपर्ने, लगानी बढाउनु पर्ने, दातृ निकायलाई सहयोगको कदर गर्दै लगानी बढाउन प्रोत्साहन गर्नुपर्ने, विद्यालयमा प्रशासनिक कर्मचारीको व्यवस्था मिलाउनुपर्ने, वि.व्य.स., प्र.अ. र प्रशासनिक कर्मचारीलाई व्यवस्थापकीय तालिमको पर्याप्त व्यवस्था गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ । विद्यालय अभिलेख, व्यवस्थापन तथा सूचना प्रणालीलाई प्रभावकारी ढङ्गले व्यवस्थापन गर्न समेत आवश्यक देखिएको छ ।

विषयसूची

सिफारिसपत्र I

स्वीकृतिपत्र II

कृतज्ञता ज्ञापन III

शोधसार IV

परिच्छेद एक : परिचय

१. १. अध्ययनको पृष्ठभूमि १

१. २. समस्याको कथन ७

१. ३. अध्ययनको औचित्य ८

१. ४. अध्ययनका उद्देश्यहरू ८

१. ५. अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू ९

१. ६. अध्ययनको परिसीमा ९

१. ७. शब्दावलीको अर्थ र परिभाषा १०

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका

२. १. सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन १२

२. २. अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका १५

२. ३. शैक्षिक उपादेयता १६

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि

३. १. अनुसन्धानात्मक ढाँचा १८

३. २. तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया १८

३. २. १. जनसङ्ख्या १८

३. २. २. नमुनाको आकार १८

३. २. ३. नमुना छनोट विधि १८

३. २. ४. नमुना छनोटको आधार १८

३. २. ४. १. विद्यालयको छनोट १९
३. २. ४. २. अभिभावकको छनोट १९
३. २. ४. ३. प्रधानाध्यापक र शिक्षकको छनोट १९
३. २. ४. ४. विद्यालय व्यवस्थापन समितिको छनोट १९
३. २. ४. ५. सहयोगी संस्थाको छनोट १९
३. २. ४. ६. विद्यार्थीको छनोट १९
३. ३. अनुसन्धानका साधनहरू २०
३. ४. तथ्याङ्कका स्रोतहरू २०
३. ४. १. प्राथमिक स्रोत २०
३. ४. २. द्वितीय स्रोत २०
३. ५. तथ्याङ्क विश्लेषण विधि २०

परिच्छेद चार : तथ्याङ्कको प्रस्तुति, व्याख्या र विश्लेषण

४. १. सामुदायिक विद्यालयको वर्तमान भौतिक अवस्था र गै.स.स.को आर्थिक, भौतिक तथा प्राविधिक सहयोगको अवस्था २१
४. १. १. विद्यालयको वर्तमान भौतिक अवस्थाको विवरण २१
४. १. २. गैरसरकारी संस्थाहरूको सहयोगको अवस्था २२
४. १. ३. सहयोग सम्बन्धी प्रक्रिया २४
४. २. आर्थिक तथा भौतिक व्यवस्थापनमा प्रभाव २८
४. २. १. आर्थिक व्यवस्थापनमा प्रभाव २९
४. २. २. भौतिक व्यवस्थापनमा प्रभाव ३०
४. ३. १. शैक्षिक व्यवस्थापनमा पारेको प्रभाव ३२
४. ३. २. व्यवस्थापकीय सीप र दक्षतामा प्रभाव ३५
४. ४. गैरसरकारी संस्थाको सहयोग र परिचालनमा देखिएका समस्या ४१
४. ४. १. विद्यालयसँग सम्बन्धित समस्याहरू ४२
४. ४. २. समुदायसँग सम्बन्धित समस्याहरू ४२
४. ४. ३. सरकारी निकायसँग सम्बन्धित समस्याहरू ४३
४. ४. ४. सहयोगी संस्थासँग सम्बन्धित समस्याहरू ४३

४. ४. ५. विविध समस्याहरू ४४

परिच्छेद पाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझाव

५. १. प्राप्ति ४५
५. २. निष्कर्ष ४७
५. ३. अध्ययनका सुझाव ४८
५. ३. १. विद्यालय व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित सुझाव ४८
५. ३. २. दातृ निकायसँग सम्बन्धित सुझाव ४९
५. ३. ३. सरकारी निकायसँग सम्बन्धित सुझाव ५०
सन्दर्भसामग्रीहरू
अनुसूचीहरू

तालिका सूची

तालिका नं. एक :	भौतिक अवस्थाको समष्टिगत विवरण	२१
तालिका नं. दुई :	सहयोग सम्बन्धी एकमुष्ट विवरण	२३
तालिका नं. तीन :	सहयोग प्रक्रिया	२५
तालिका नं. चार :	सहयोग प्रदान गर्ने विद्यालय छनोटका आधार	२६
तालिका नं. पाँच :	लागत सहभागिताको स्थिति	२६
तालिका नं. छ :	प्राविधिक सेवाको अवस्था	२७
तालिका नं. सात :	सहयोग रकमको भुक्तानी प्रक्रिया	२८
तालिका नं. आठ :	विद्यालय आर्थिक व्यवस्थापनमा गै.स.स.को सहयोगले पारेको प्रभाव	२९
तालिका नं. नौ :	भौतिक व्यवस्थापनमा प्रभाव	३०
तालिका नं. दस :	भौतिक पक्षको प्रभाव	३१
तालिका नं. एघार :	शैक्षिक सुविधा वृद्धिमा प्रभाव	३२
तालिका नं. बाह्र :	शैक्षिक सुधारमा प्रभाव	३३
तालिका नं. तेह्र :	शैक्षिक क्रियाकलापमा प्रभाव	३४
तालिका नं. चौध :	सीप र दक्षतामा सुधार	३५
तालिका नं. पन्ध्र :	धारणात्मक सीपमा प्रभाव	३६
तालिका नं. सोह्र :	मानवीय सीपमा प्रभाव	३७
तालिका नं. सत्र :	प्राविधिक सीप तथा दक्षतामा प्रभाव	३८
तालिका नं. अठार :	आधुनिक व्यवस्थापनका धारणा तथा विधिमा प्रभाव	३९
तालिका नं. उन्नाईस :	कार्य सञ्चालनमा परिवर्तन	४०
तालिका नं. बीस :	संस्थाको सहयोग र त्यसको परिचालनको प्रभाव	४१

चित्रसूची

चित्र नं. एक :	भौतिक अवस्थाको समष्टिगत विवरण	२२
चित्र नं. दुई :	सहयोग सम्बन्धी एकमुष्ट विवरण	२३
चित्र नं. तीन :	लागत सहभागिताको स्थिति	२७
चित्र नं. चार :	भौतिक व्यवस्थापनमा प्रभाव	३०
चित्र नं. पाँच :	शैक्षिक सुधारमा प्रभाव	३३
चित्र नं. छ :	आधुनिक व्यवस्थापनका धारणा तथा विधिमा प्रभाव	३९

सङ्क्षिप्त शब्दको पूरा रूप

आ.व. :	आर्थिक वर्ष
उ.मा.वि. :	उच्च माध्यमिक विद्यालय
गा.वि.स. :	गाउँ विकास समिति
गै.स.स. :	गैरसरकारी संस्था
नि.मा.वि. :	निम्न माध्यमिक विद्यालय
प्रा.वि. :	प्राथमिक विद्यालय
प्र.अ. :	प्रधानाध्याक
मा.वि. :	माध्यमिक विद्यालय
वि.व्य.स. :	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
शि.अ.सं :	शिक्षक अभिभावक संघ
शै.स. :	शैक्षिक सत्र